

Od začetka 16. do srede 18. stoletja

Povezava plemstva na deželni ravni

V prehodnem obdobju iz srednjega veka v novi vek, ko so se oblikovale prvine moderne novoveške države, se je močno uveljavil pomen deželnega plemstva. Plemstvo, sicer notranje razslojeno, je začelo v posamezni deželi delovati kot enotno telo. Vsakemu novemu vladarju je predložilo dotakratne in po možnosti še novopridobljene privilegije v pisno potrditev. Take privilegijske knjige (deželni ročini) so deželnega kneza in deželno plemstvo obvezovale, da v deželi zagotovita mir in jo varujeta pred zunanji sovražniki, hkrati pa so privilegiji deželnega kneza omejevali na vojaškem, finančnem in sodnem področju. Prvi deželni ročini so nastali 1414, deželni knez pa je že desetletje in pol pred tem začel sklicevati deželne zборе. Na njih je plemstvo, ki je bilo na podlagi privilegijev oproščeno vseh neposrednih davkov, skupaj z zastopniki deželnoknežjih mest (na Goriškem nekaj časa tudi s kmeti) odločalo o višini izrednih davkov, odobrenih deželnemu knezu predvsem za njegove vojaške potrebe in načrte. Razmerje med deželnim knezom in pogajalsko vse močnejšimi deželnimi zbori se je s tem počasi spreminjalo, tako da se je ob koncu 15. st., ko se je začel za predstavniške skupine v deželnem zboru uveljavljati tudi skupni izraz stanovi, oblikovalo sicer formalnopravno nikoli priznано sovladarstvo deželnega kneza in deželnih stanov (stanovsko-monarhični dualizem).

Sprva so na deželnih zborih skušali zagotoviti dovolj sredstev za oblikovanje nove vojaške organizacije. Štajersko, Koroško in Kranjsko – od začetka 15. st. so to skupino habsburških dednih dežel imenovali Notranja Avstrija – so namreč pretresali številni spori in vojaški spopadi, predvsem zaradi dinastičnih nesoglasij v "habsburški hiši" ter rivalstva med Habsburžani in Celjskimi grofi oz. knezi, ki je trajalo vse do sklenitve dedne pogodbe med tema dvema rodbinama (1443). Nevarnost pa je grozila tudi od zunaj: na zahodu od Beneške republike, ki je po 1420 – po zlomu oglejskega patriarhata – razširila svojo posest na Furlanijo, Beneško Slovenijo in Tolminsko ter na Milje v Tržaškem zalivu, na jugu pa od Turkov, ki so v 15. st. naglo osvajali Balkan. Ob večjih roparskih pohodih na Ogrsko in Hrvaško so Turki vdrli tudi

▲ Landts-Handtvestt des Löblichen Hertzogthums Crain. Deželni ročin vojvodine Kranjske – zbirka deželnih plemiških privilegijev – je bil natisnjen v Ljubljani 1687.

▲ Stol z grbom notranjeavstrijskih dežel. Na njem je nadvojvoda Karel II. 1564 sprejel dedni poklon kranjskih stanov. (Narodni muzej v Ljubljani)

DEŽELNI ROČIN,

zbirka deželnih plemiških privilegijev, ki jo je potrjeval deželni knez. Naziv je iz Recljevega prevoda (1583) *Gorskih bukev*. Od 1277 so morali štajerski deželani z dednim poklonom prisesti zvestobo novemu deželnemu knezu le, če jim je ta prej s prisego zagotovil varstvo svoboščin. Pravica je 1338 prešla tudi na kranjske in koroške deželane. Od 1414 je deželni knez potrjeval deželne svoboščine tudi s pismom – deželnim ročinom. Ernest Železni je prvi potrdil vsaki deželi posebej prepis privilegijev, ki so jih dali njegovi predniki (osnovne listine). Odtlej so deželni knezi s svojo potrditveno klavzulo obkročili prednikovo potrditev in njegove poznejše privilegije (dodane listine), tako da so poznejše potrditve oklepale vse prejšnje svoboščine kot letnice pri deblu. Več deželnih ročinov je izšlo v tisku. Po vsebini so deželni ročini zelo pisani, pač glede na okoliščine in možnosti, v katerih so nastali v njih vsebovani privilegiji. Ker je bilo vmes nekaj za deželno stanovsko ureditev pomembnih določil, jih štejemo za podobne ustavnim aktom.

NOTRANJEAVSTRIJSKE DEŽELE,

tudi *Notranja Avstrija*, skupina habsburških dednih dežel od 14. oz. začetka 15. do srede 18. st. Sestavljale so jo Štajerska, Koroška in Kranjska, po 1500, ko je prišla v posest Habsburžanov, tudi Goriška.

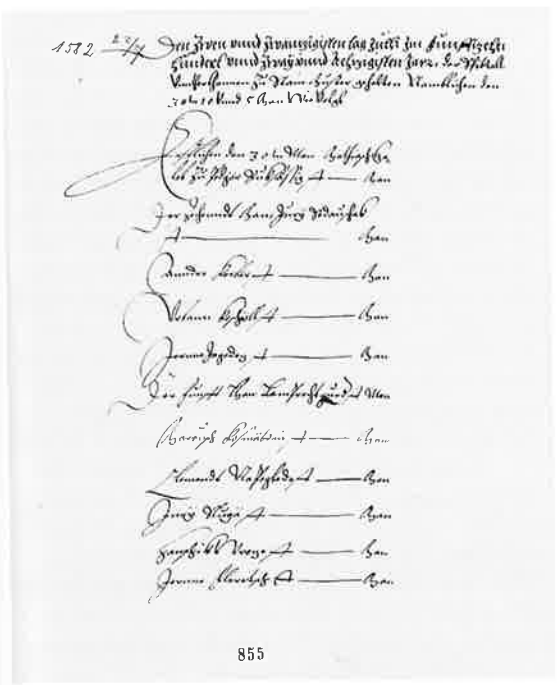
Oblikovanju samostojne enote, ki je 1564–1619 prerasla v samostojno državo, je v veliki meri botrovala turška nevarnost in z njo povezana potreba po skupni obrambi. Pomembna odločitev, ki je Štajersko, Koroško in Kranjsko trdno povezala med seboj, je bil sklep o imenovanju skupnega vojaškega vodstva 1530. "V nekaj več kot stošestdesetih letih 15. in 16. stoletja je privedel razvoj obrambne organizacije do vojaško-politične skupnosti notranjeavstrijskih dežel, oziroma, kot je bilo zapisano v letu 1578, do 'nerazdružljivega telesa' (Inzertrentes Corpus) Štajerske, Koroške, Kranjske in Gorice." (Vasko Simoniti)

Po vzoru splošnega političnega dogajanja v Nemškem cesarstvu, v katerem so postale dežele skoraj samostojne države, je uspelo to tudi nadvojvodu Karlu II. (1564–90) za Notranjo Avstrijo, ki ji je do 1619 vladal njegov sin nadvojvoda Ferdinand (1619–37 tudi kot cesar Ferdinand II.). Nadvojvoda Karel II. si je izbral za glavno mesto Gradec (v pošteveh so prihajali tudi Celje, Ptuj in Maribor). Ustanovil je enake osrednje urade, kot so bili na Dunaju: tajni svet, dvorno komoro, dvorni svet, dvorno pisarno in vlado. Leta 1578, ko je postal nadvojvoda Karel II. glavni poveljnik obrambe proti Turkom za območje Slavonske in Hrvaške krajine, je ustanovil še vojni svet, s čimer je dosegla samostojnost države vrh. Čeprav jo je potem cesar Ferdinand II. združil z drugimi habsburškimi deželami, je predstavljala do reform Marije Terezije sredi 18. st. upravno enoto z lastnimi centralnimi uradi v Gradcu.

Obdobje Notranje Avstrije od 2. polovice 16. st. do srede 18. st. je močno vplivalo na to območje. Za vse območje je bilo značilno prenašanje finančnih bremen obrambe pred Turki, podobno je potekala reformacija, še bolj enotno pa rekatalizacija, ki je ustvarila enoten, s svojimi materialnimi ostanki še zdaj prepoznaven kulturni prostor. Jezikovno najmočnejša skupina v Notranji Avstriji je bila nemška, sledila ji je slovenska, manjši pa sta bili italijanska in hrvaška.

ČRNA VOJSKA,

na Beneškem in nižinskem Goriškem tudi *črnida*, *čermida*, najširša vojaška organizacija, sestavljena iz podložnikov, ki se je na Slovenskem uveljavila v 15. st. Začetek ni prav jasen, po tem, kako so jo sklicevali, kaže na mnoge podobnosti z zelo starimi običaji. Vpoklic podložnikov se je glasil na 20., 10. ali 5. moža; vzdrževati so ga morali tisti, ki so ostali doma. Splošna udeležba je veljala le, kadar je sovražnik napadel kak posamezen kraj. Črna vojska je bila predvsem obrambna. Organizacija je bila stvar deželskih sodišč; njeni organi so tu in tam pregledovali sposobnost orožja in mož in jih vpoklicali po potrebi. Poveljstvo je bilo v rokah plemstva. Značilno je, da se je v začetku 16. st. v Kopru vojaški poveljnik kmečke vojske imenoval glavar Slovanov (*capitaneus Sclavorum* oz. *capitania di Schiavi*). V 16. st. je doživela v okviru deželne brambe delne spremembe.

Po 1414: deželni knez je plemstvu potrjeval svoboščine z deželnim ročinom
 1564: notranjeavstrijske dežele so se začele povezovati
 1408, 1411, 1415: prvi trije večji turški vdori na Slovensko

◀ Spisek v vojsko vključenih kmetov iz Špitaliča 1582. V 2. polovici 16. st. je postajal vpoklic kmetov urejen in učinkovit. (Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani)

DEŽELNA BRAMBA,
 vojaška organizacija, sloneča na vojaški obvezi plemstva in vpoklicu kmetov. Zaradi turških vpadov v 15. in 16. st. ter nenehnega približevanja meje turške države slovenskim deželam se je deloma spremenila organizacija deželne vojske in izpopolnila obrambna organizacija. Najprej je bila urejena signalna organizacija s posebnimi sli, zažiganjem grmad ter streljanjem s topovi. Kot glavna vrsta samoobrambe pa so imeli velik pomen tabori. Plemiška vojska je bila organizirana na podlagi neposredne obrambne dolžnosti fevdalcev, ki so imeli lastna fevdna zemljiška gospodarstva v deželi. Z novimi obrambnimi redi v 15. st., zlasti pa v 16. st., so obseg plemičeve vojaške obveze (ali ustrezne gmotne obveze cerkvenega fevdalca) presojali predvsem po dohodkih, ki jih je posamezen zemljiški gospod imel od svojih podložnikov. Na vsakih 100 ali 200 funtov dohodkov od gospodarstva so morali prispevati konjenika in določeno število pešcev. Mesta so morala skrbeti za svojo obrambo in sorazmerno s svojo velikostjo dati določeno število pešcev. Vpoklic kmetov je slonel na črni vojski, le da so ga izpopolnili in razširili. Pod orožje so lahko vpoklicali vsakega 30., 20., 10. ali 5. (na Kranjskem sredi 16. st. tudi vsakega 3.) za orožje sposobnega moškega. Po določbah iz 1528 se je na Kranjskem lahko zbralo 400 konjenikov in 6000–7000 pešcev. Vojaškomobilizacijska središča za vpoklic kmetov so bila deželska sodišča, operativno območje pa so predstavljale t. i. četrti, v katere sta bili razdeljeni v 16. in 17. st. Štajerska in Kranjska. Četrtni glavarji so ob nevarnosti lahko sami vpoklicali deželno brambo, ki se je morala zbrati na določenih mestih. V bistvu se je delila na viteško in kmečko vojsko. Deželna bramba je bila predvsem obrambna vojska, ki so jo uporabljali za vso deželjo, redko tudi zunaj nje.

DEŽELNI STANOVI,

skupnost upravičencev in hkrati obvezancev za udeležbo na deželnih zborih. Na zahodu pogosta trojna delitev stanov v prelato (visoka duhovščina), plemstvo in zastopnike mest (od tod ime tretji stan za meščanstvo) se je na Kranjskem razvejila na štiri klopi (redkeje stanovi, šele pozneje kurije), saj so se deželni plemiči (deželani) delili na višje (gospodi) in nižje ali deželane v ožjem pomenu besede (vitezi in hlapci ali oprode). Le na Goriškem so bili v 16. st. v stanovih nekaj časa zastopani tudi kmetje. Kot izvršilni organ deželnih stanov se je v 16. st. ustalil stanovski odbor (*Verordnete Ausschluss*). Njegova sestava (večkrat okrog pet članov) se je spreminjala in je občasno, vendar redko, obsegala tudi zastopnika mest. Z razširitvijo kompetenc je postal nekaka avtonomna deželna vlada. Njegov upravni aparat je obsegal upravno pisarno, registraturo in zlasti deželno knjigovodstvo, ki mu je načeloval glavni prejemnik. Ker so stanovi za plačilo davkov od približno 1540 najemali posojila, prevzeli pa tudi upravljanje denarja nedoletnih plemiških sirot pod varštvom (pupilarni denar), je bila stanovska blagajna hkrati nekaka depozitna banka, ki je kljub čedalje večji zadolženosti očitno uživala kredit. Kranjski dolg je 1542 znašal nekaj tisoč goldinarjev (fl), 1548 22 000 fl, 1593 50 000 fl, 1605 200 000 fl, 1626 700 000 fl; po 1630 je presegal milijon goldinarjev. Stanovi so včasih vlagali tudi v gospodarstvo, npr. v stanovsko suknarno na Selu (Ljubljana). Nadalje so nastavljali deželne zdravnike, urejali status odvetnikov v deželi in nekatere od njih plačevali za redno udeležbo na sodnih razpravah. Nekaj časa so imeli stanovske šole in se v 18. st. čedalje bolj razvijali v institucijo, ki je skrbela za kulturo in razvedrilo plemstva (igrišča, stanovska gledališča). Kot upravno središče take avtonomne dejavnosti so okoli 1500 zgradili in pozneje močno dograjevali deželne dvorce (lontovže).

na slovensko ozemlje (1408, 1411, 1415), in čeprav se potem niso pojavili več kot petdeset let, so se v zavest prebivalstva močno zarežali kot povsem tuja in neznana sila, ki ga lahko uniči. V takem vojnem položaju ter ob spreminjanju vojaških taktik in začetku uporabe ognjenega orožja srednjeveški vojaški sistem (na lokalno območje omejena fevdalna viteška konjenica in črna vojska) ni mogel zagotoviti zadostne deželne obrambe. Deželni knez je skrbel za utrjevanje mest in trgov, stanovi pa so na deželnih zborih začeli sprejemati obrambne rede, ki so v 2. polovici 15. st. deželnim vojskam dali novo in trajnejšo podobo: deželni ravni so postavili vojaško vodstvo, dežele so razdelili na operativna območja (četrti), vsi fevdalci, ki so imeli v deželi posest, so morali glede na dohodke od posesti ob morebitni nevarnosti postaviti določeno število konjenikov in pešcev, določili so udeležbo podložnikov v vojski po decimalnem sistemu ter načeloma vsem določili oborožitev in opremo. Tako postavljena organizacijska in finančna osnova je sicer še vedno ne zelo uspešno obrambno sposobnost dvignila na deželno raven, z deželnimi zbori institucionalno vzpostavljene dežele pa so dobile možnost trdnjega medsebojnega obrambnega povezovanja.